

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

ЛЩИНСЬКА Наталія Мирославівна

УДК 82-312.1+82-311.1

**ПАРАДИГМА ЗЛА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ,
ПОЛЬСЬКОМУ Й АНГЛІЙСЬКОМУ РОМАНІ
(ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК, СТЕФАН ХВІН, ВІЛЬЯМ ГОЛДІНГ)**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ВЕРЕТЮК Оксана Михайлівна,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства, професор.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
РАДИШЕВСЬКИЙ Ростислав Петрович -
завідувач кафедри полоністики Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка;

кандидат філологічних наук, доцент
МЕДИЦЬКА Мирослава Степанівна,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра світової літератури.

Захист відбудеться „30” червня 2007 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К58.053.02 по захисту кандидатських дисертацій при Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розіслано „29” травня 2007 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

В. Л. Гижий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблема зла була актуальною в усі часи. Але особливої гостроти вона набула у ХХ – на поч. ХХІ ст. Зло проникло в усі сфери суспільного життя: науку, право, політику, мистецтво, культуру. Мотив зла у літературі багатоваріантний¹. Проте жоден словник поширених літературних тем і мотивів не диференціює дитяче і доросле зло, прояви якого зустрічаємо не лише у повсякденні, а й у творах багатьох письменників різнонаціональних літератур. Промовистим прикладом є сучасна британська проза: „*Lord of the Flies*” (укр. переклад „Володар Мух”) В. Голдінга, „*First Love, Last Rites*”, „*The Cement Garden*” А. Мак Івена, „*I am the King of the Castle*” С. Хілл та ін.; твори польських письменників: Б. Бартніковського („*Dzieciństwo w pasiakach*”, „*Łoinierzyk*”); З. Налковської (цикл оповідань „*Medaliony*”), С. Хвіна („*Zioty pelikan*”) та ін.; українська проза В. Винниченка („Федько-халамидник”, „Кумедія з Костем” та ін.), І. Микитенка („Вуркагани”, книга оповідань „Гавриїл Кириченко – школяр”), О. Гончара („Бригантіна”) та ін.

Наша робота є спробою дослідити парадигму „дитячого” та „дорослого” зла на прикладі романів українського (Вал. Шевчук „*Птахи з невидимого острова*”), польського (С. Хвін „*Zioty pelikan*”) й англійського (В. Голдінг „*Lord of the Flies*” (укр. переклад „Володар Мух”) письменників. Літературно-типологічні спільності (Д. Дюрішін) на тематичному (зло), поетикальному (проблематика, символіка, хронотоп), генологічному (філософсько-психологічні притчеві романи) рівнях, яскраво виражене національне тло, спільний хронологічний вимір свідчать про співставність обраних творів.

Роман С. Хвіна „*Zioty pelikan*”, що побачив світ у 2003 році, невідомий українському читачеві (як і творчість письменника загалом), немає його українського перекладу². Ще не так широко знаний він і в Польщі через свою „молодість”. Серед польських дослідників творчості С. Хвіна – А. Ненцка, Д. Новацкі, К. Родзай, Е. Савіцка, Д. Стеїнке-Сосновска, К. Сурма, К. Урбанські, А. Франашек, П. Чаплінські, М. Цубер та ін. Однак жоден з них не зосередив свою увагу на детальному аналізі проблеми зла у творчості С. Хвіна, дослідженні психологічного механізму дії зла в його прозі, жоден з них не інтерпретує віртуальне зло, зображене польським письменником, у порівняльному контексті з іншими національними літературами.

Аналіз наукових розвідок, присвячених вивченню творчості Вал. Шевчука (С. Андрусів, Р. Багрій, А. Горнятко-Шумилович, Л. Донченко, М. Жулинський, Р. Корогодський, П. Майданенко, М. Рябчук, Л. Тарнашинська, М. Слабошпицький та ін.) і В. Голдінга (Б. Гіленсон, А. Захарова, Л. Мірошніченко, С. Павличко, В.Скороденко,

¹ У координатах художнього твору зло постає як матеріалізоване в якійсь постаті, тварині чи предметі; „абстрактне” (метафізично присутнє у світі); як частка людської вдачі; людина як „кристалічне втілення зла”. (Див. Grabarek B., Falkowski J, Rowicka I. Szkolny słownik motywów literackich. – Warszawa: KRAM, 2004. – S. 518.

² Роман „*Zioty pelikan*” перекладено німецькою й італійською мовами. Російською доступний роман „*Hanemann*” („Ханеманн”. – Перев. К. Я. Старосельской. – М.: AST, 2003) та повість „*Esther*” („Гувернантка”. – Перев. К. Я. Старосельской. – М.: Новое лит. обозрение, 2004).

Л. Тарнашинська, К. Шахова, С. Ярошовець; Н. S.Babb, J. I. Biles, R. D. Evans, P. Crawford, L. K.L. Dickson, David L. Hoover, I. Gregor, M. Kinkead-Weekes, Pralhad S. Medcalf, P. Redpath, D. Salwak, K. Siegl, C. Swisher, V. Tiger, S. Waintroub та ін.), також засвідчив відсутність досліджень психологічного механізму дії зла. Це доводить **актуальність вивчення** порушеної проблеми, яка полягає передусім у необхідності компаративного аналізу змістово-формальних чинників літературної парадигми зла на прикладі трьох різнонаціональних романів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка в рамках комплексної теми „Проблеми рецептивної поетики, наратології і транслаторики в українсько-зарубіжних зв'язках” (№ державної реєстрації 0105U000718) з консультаціями на кафедрах теорії й антропології літератури та історії польської літератури ХХ ст. Жешувського університету, де дисертантка проходила наукове стажування як стипендистка Kasy im. Jyzefa Mianowskiego. Тему роботи затверджено на засіданні бюро Наукової Ради при інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України „Класична спадщина та сучасна художня література” (протокол № 4 від 2 листопада 2006 року).

Об'єкт дисертаційного дослідження – філософсько-психологічна проза Валерія Шевчука („Птахи з невидимого острова”), Стефана Хвіна („Zioty pelikan”), Вільяма Голдінга („Володар Мух”).

Предмет дослідження – парадигма зла в творах української, польської й англійської прози.

Мета роботи – визначити типологічні сходження та відмінності в моделюванні зла письменниками, які представляють три національні літератури.

Вона передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначити філософсько-психологічну основу аналізованих творів Вал. Шевчука, С. Хвіна та В. Голдінга.
- виявити та обґрунтувати взаємозв'язок морально-етичної проблематики українського, польського та англійського творів з філософією (екзистенціалізм, персоналізм, кордоцентризм), християнством і психоаналізом;
- здійснити розмежування дитячого та дорослого зла методами психології, простежити психологічні механізми їх виникнення і дії на прикладі аналізованих творів;
- порівняти шляхом типологічного аналізу символічні та оніричні моделі зла у романах „Птахи з невидимого острова” Валерія Шевчука, „Zioty pelikan” Стефана Хвіна, „Володар Мух” Вільяма Голдінга;

– простежити зміну парадигми моральних цінностей сучасної дитини й зрілої особистості та її відображення у романах Вал. Шевчука, С. Хвіна, В. Голдінга.

Теоретико – методологічну основу дисертації складають дослідження теоретиків психоаналізу А. Адлера, Ж. Лакана, Е. Нойманна, О. Ранка, З. Фрейда, Е. Фромма, К. Хорні, К.Г. Юнга; основні положення архетипної критики Н. Фрая; дослідників психоаналітичного напрямку в літературі Г. Башляра, М. Задубрівської, Н. Зборовської, Г. Маркевіча, М. Моклиці, Ш. Моро, З. Росінької, Ж.-П. Сартра; праці з герменевтики й теорії інтерпретації В. Дільтея, Г. Гадамера, Г. Грімма, А. Голдової, У. Еко, О. Потебні, П. Рікера, К. Роснер, Ж.-П. Сартра, Є. Стельмаха, І. Фізера; психологів В. Зеньковського, К. Лоренза, Я. Обухова, Г. Паренса, В. Роменця, І. Фурманова та ін.; філософські, теологічні й соціологічні праці на морально-етичну проблематику О. Веретюк, Й. Дембовського, Ж. Дерріди, В. Граната, А. Дондюка, Й. Коссака, С. Кримського, М. Кромпца, О. Кульчицького, Л. Левчук, Г. Марселя, Е. Муньє, І. Матушевського, І. Мрочковського, Ф. Ніцше, А. Подсяда, Ж.-П. Сартра, М. К. Сівца, В. Табачковського, Н. Хамітова та ін.; наукові положення компаративістів Б. Бакули, Р. Веллека, Г. Вервеса, О. Веретюк, Д. Дюрішіна, Д. Наливайка, Я. Славінського, Г. Янашек-Іванічкової та ін.; теоретико-літературні та естетичні концепції М. Бахтіна, М. Гловінського, Р. Гром'яка, Р. Інгардена, А. Кулявіка, З. Мітосек, В. Руднева, М. Ткачука. Застосовано герменевтичний, порівняльно-історичний, типологічний, інтерпретації, порівняльної інтерпретації, психоаналізу, генологічний, структурно-семантичний, структурно-функціональний методи дослідження.

Наукова новизна дисертації міститься у предметі, об'єкті, способі та висновках дослідження. Вперше в українському літературознавстві досліджуються змістово-формальні виміри парадигми зла в компаративному аспекті на прикладі творів Вал. Шевчука, С. Хвіна та В. Голдінга, активізується метод „порівняльної інтерпретації”. Вперше здійснюється розмежування дитячого та дорослого зла в літературознавчому аналізі, обґрунтовується їх психологічна природа та механізм дії; інтерпретується дитяче та доросле зло в українській, польській та англійській сучасній прозі із застосуванням методів психології. Вперше робиться спроба систематизації і зведення до спільної основи термінологічної еквівалентності трьох національних наукових традицій на рівні жанру (*притча, przurowieńże, parabola*). Вперше за об'єкт дослідження обрано один із найновіших романів С. Хвіна.

Практичне значення дослідження. Положення і висновки дисертації розширюють парадигму порівняльного вивчення творчості Вал. Шевчука та В. Голдінга в українському літературознавстві, вводять прозу С. Хвіна в український контекст. Матеріали дисертації можуть бути використані при подальшому вивченні творчості С. Хвіна, розробці лекційних і практичних курсів з історії сучасної української, польської, англійської літератури, історії зарубіжної літератури ХХ ст., спецкурсів, спецсеминарів з порівняльного

літературознавства, при написанні курсових, дипломних та магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані на щорічних звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2005-2007 рр.); III етапі Міжвузівського наукового семінару „Терміносистема слов'янського літературознавства” (Луцьк, 26-27 квітня 2005 р.); III Kongresie Polonistyki Zagranicznej (Poznań, 8-10 czerwca 2006 r.); VII Міжнародній науково-практичній конференції „Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця” (Київ, 22-23 березня 2007 р.); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції „Література в системі міждисциплінарних зв'язків” (Львів, 16-18 травня 2007 р.).

Публікації. За матеріалами роботи опубліковано 8 праць, з них 5 у фахових виданнях 1 тези доповіді на конференції.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких має 3 підрозділи, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 345 позицій, і додатка. Загальний обсяг дисертації – 198 сторінок машинопису, основний текст викладений на 170 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено предмет, об'єкт, мету і завдання дослідження, представлено його теоретико-методологічну основу й методи, охарактеризовано наукову новизну й практичну значимість роботи, проаналізовано стан дослідження проблеми, відображено апробацію результатів дослідження.

У першому розділі **„Філософсько-психологічна семантика зла та особливості її інтерпретації в художньому тексті”** окреслено науково-методологічний контекст інтерпретації проблеми зла, тобто кут зору, під яким вона буде здійснена.

У першому підрозділі **„Проблема зла у філософії та психології”** простежено парадигму становлення понять „добро” і „зло” від найдавніших часів до сучасності. Аналіз основних філософських концепцій зла показав, що у своїх духовних шуканнях людина намагалася зрозуміти суть добра і зла, виходячи із сутності божественного. Становлення морально-етичної думки відбувається поетапно. Виділяємо міфологічний (етап матеріалізації), етичний, релігійний (християнський), атеїстичний (етап переоцінки цінностей), онтологічний, психоаналітичний етапи формування філософської концепції зла. Зроблено висновок, що у філософсько-психологічній думці кін. XX – поч. XXI ст. провідна роль надалі належить психоаналітичним дослідженням, екзистенціалізму, персоналізму, біблійній моралі.

Другий підрозділ **„Дитяче” та „доросле” зло: психологічний аспект”** присвячений розгляду *stricto* психологічних теорій, на основі яких здійснюється диференціація „дитячого” та „дорослого” зла. Спільним для них є деструктивний характер. Різниця полягає в неусвідомленості,

„відкритості” „дитячого” зла, яке часто зумовлене дією підсвідомого або ж є реакцією на образу, незадоволені потреби.

Третій підрозділ **„Філософсько-психологічна семантика зла та особливості її інтерпретації в художньому тексті”** складається з трьох підпунктів. У першому – **„Теоретичні зауваги”** – визначено передумови інтерпретації художнього твору: контакт (діалог – М. Бахтін, інтеракція – Ю. Кристева) з твором, входження через сприймання в „герменевтичне коло” тексту; його „розщеплення” на „сміслові центри”, синтез яких дасть уявлення про твір як цілість і можливість сформулювати предмет інтерпретації. Обґрунтовано поняття контексту, виділено його структурні пласти: внутрітекстовий (значеннєвий) і позатекстовий.

На основі поділу творів на „психологічні” та „візіонерські” (К. Г. Юнг) доведено можливість здійснення психологічного підходу до інтерпретації проблеми зла (усі три романи мають риси „візіонерських”), окреслено напрям дослідження: зло в романах „Птахи з невидимого острова”, „Zioty pelikan” і „Володар Мух” розглянуто в онтологічному, психологічному, морально-етичному аспектах.

Підпункт **1.3.2 „Поетикальні та позапоетикальні доміанти інтерпретації зла („Птахи з невидимого острова” Вал. Шевчука, „Zioty pelikan” С. Хвіна, „Володар Мух” В. Голдінга)”** конкретизує загальний контекст дослідження, увиразнюючи його межі. На основі зіставного аналізу визначено поетикальні та позапоетикальні доміанти інтерпретації. До поетикальних доміант плану вираження належать жанр, ситуативність, наратор, нарація, час, простір, прийоми образотворення, мова романів (домінують алегорії, символи, заголовки). До поетикальних доміант плану змісту відносимо мотиви – темрява, звір, тінь, страх, моральна деградація та ін. („Володар Мух”); неволя, тортури, нівеляція особистості тощо („Птахи з невидимого острова”); злочин і покарання, жебрацтво, тінь, темрява („Zioty pelikan”); проблему зла, спільну для усіх трьох романів; їх тематику.

До позапоетикальних доміант інтерпретації зараховуємо вплив середовища, в якому формувалися письменники (вплив подій війни (В. Голдінг), перебування у тоталітарній державі (Вал. Шевчук), життя в умовах консумпційної сучасної дійсності (С. Хвін), їхній життєвий досвід, ментальні особливості нації, яку вони представляють (український кордоцентризм, англійська філософія „здорового глузду”, екзистенціально-межове мислення, релігійний екзистенціалізм, персоналізм у католицько-польському варіанті).

Концептуальною проблемою підрозділу **1.3.3 „Порівняльна інтерпретація як метод дослідження”** є визначення способу інтерпретування, який дозволив би дослідникові визначити традиційність і новизну твору, його місце в своїй національній літературі, співвіднесеність із подібними творами інших національних літератур. Найбільш доцільною у нашому випадку вважаємо „порівняльну інтерпретацію” (Р. Веллек) – інтерпретацію, що базується на зіставленні кількох літературних текстів з подібною проблематикою, що написані в одну епоху, представляють різні

національні літератури, чи літературного твору з іншим твором мистецтва. Ці твори є частками єдиного семантичного поля у світовому мистецтві, яке виникає на основі спільної тематики, проблематики, мотивів. Отже, порівняльна інтерпретація на базі різнонаціональних літератур є проявом змістової й поетикальної типології. Мета порівняльної інтерпретації полягає в тому, щоб простежити, чи подібні авторські інтенції в творах зі схожою проблематикою, порівняти художнє втілення різних поглядів на одну і ту ж проблему, принцип добору художнього матеріалу. Крім того, береться до уваги не лише внутрітекстовий контекст, який стає спільним для порівнюваних творів і визначається спільними (чи подібними) поетикальними домінантами плану вираження і плану змісту, але й позатекстовий контекст, що теж містить ряд спільних та відмінних позапоетикальних домінант. Здійснення порівняльної інтерпретації дасть змогу визначити спільне, подібне та відмінне у парадигмах зла, створених різнонаціональними письменниками.

У другому розділі **„Психологічна семантика зла в сучасному українському, польському й англійському романі: компаративний аспект”** здійснено дослідження психологічного механізму дії зла на рівні поведінки і світосприймання персонажів, символів, архетипів, міфологічних образів, враховано символіку сновидінь, галюцинацій.

Перший підрозділ **„Зло як „втеча від свободи””: психоаналітичний підхід до проблеми („Птахи з невидимого острова” Вал. Шевчука, „Zioty relikan” С. Хвіна, „Володар Мух” В. Голдінга”)** ілюструє „зовнішній прояв” зла на рівні поведінки й світосприйняття персонажів. Вихідною точкою цього дослідження є взаємозв’язок проблем зла і волі, ключовим терміном „втеча від свободи” (Е. Фромм) – механізм моральної деградації особистості, який виникає через неможливість опанувати себе і проявляється у знуванні над іншими (авторитаризм) чи над собою (деструктивність) або як механічний конформізм, який характеризує відреченість від світу, „втечу із власного простору”³.

У „Птахах з невидимого острова” зло розуміється як терпіння через завдання болю іншим, зроблено акцент на колективному злі в межах тоталітарної держави, показано особистість у ситуації вибору. Звідси й особлива увага до зовнішніх чинників обмеження волі. У романі „Zioty relikan” зло постає як внутрішня фатальна сила, здатна повністю зруйнувати людське „я”, як терпіння через власну помилку, наголошується на його випадковому характері. У „Володарі Мух” зло іманентно властиве людині і лише чекає слухного моменту, щоб вийти назовні. Якщо в українському романі зло нав’язується особистості зовні, то в польському, як і в англійському, воно є вибором самої особистості, хоч і неусвідомленим, випадковим.

Оскільки Вал. Шевчук, С. Хвін та В. Голдінг представляють різні національні літератури, у кожного свій національно-ментальний підхід до

³ Див. Е. Fromm. Ucieczka od wolności // Psychoanaliza i neopschoanaliza. Wybór tekstów, Robert Saciuk. – Wyd. III, Wrocław, 1992. – S. 57-64.

розуміння проблеми зла. Український письменник особливої ваги надає волі, поетизує її, відбиває історичний досвід перебування українців у складі колишньої Радянської імперії. Польська нація, що опирається на сильні християнські (католицькі) традиції, особливої уваги надає людській особистості. Тому в романі С. Хвіна домінує персоналістичний підхід до проблеми зла, що й визначає індивідуальний характер цього феномену.” В. Голдінг у романі „Володар Мух” доводить, що моральні цінності є вищими за „логіку здорового глузду”, яку особливо шанують в англійському суспільстві.

У другому підрозділі **„Символічні моделі зла українського, польського, англійського авторів”** досліджено зло на рівні символіки. Психологічне та міфологічне підґрунтя символів дало змогу виділити дві символічні моделі зла. Перша оперта на архетипи колективного підсвідомого, виділені К. Г. Юнгом. У цій моделі символи зла з’являються поступово, створюючи своєрідну „піраміду значень”. Її основу складають „символи-передвісники” зла. У С. Хвіна – це символи-кольори, спека, апокаліптична зірка Полин; у В. Голдінга – пташка, спека, острів. Вал. Шевчук вдається до національної символіки: сірий птах, ворон, частокіл, рів, наповнений водою.

„Середній пласт” символічної піраміди становлять символи-атрибути простору зла: галера, кайдани, катівня, замок-лабіринт, кажани („Птахи з невидимого острова”); піднята на палі свиняча голова, темрява та ін. („Володар Мух”); перо марки „*Zioty pelikan*” жебрак, образ Хільди, темна ніша під мостом, ритуальний танець та ін. („*Zioty pelikan*”).

На „вершині” символічної піраміди зла – символи-архетипи: маска, тінь, звір, мана-особистість та ін. („Володар Мух”); аніма, анімус, персона, тінь, мана-особистість та ін. („*Zioty pelikan*”).

Символічна система „Птахів з невидимого острова” майже не містить архетипів колективного підсвідомого, виділених К. Г. Юнгом. Вона будується на засадах архетипної критики Н. Фрая. Це дало можливість виділити у символічній системі українського, польського й англійського романів ще одну модель, в основі якої – апокаліптична і демонічна символіка, детально обґрунтована у концепції Н. Фрая. Ця модель побудована на зіставленні ангельського і диявольського, небесного і пекельного в художньому світі твору. Апокаліптичний світ пов’язаний із відчуттям приреченості, конечності, демонічний – з екзистенційним пеклом. В усіх інтерпретованих нами романах художній простір ділиться на „темний” і „світлий”, „сторону добра” і „сторону зла”. У „Володарі Мух” острів поділений на „Джекову” і „Ральфову” половини; у „Птахах з невидимого острова” відкритий необмежений простір степу протиставляється замкненому простору замку-держави князя Білинського; у „*Zioty pelikanie*” паралельно співіснують два світи: звичний для всіх світ заклопотаних людей і світ жебраків, який має свої погляди на життя і живе за іншими законами. „Апокаліптичний” і „демонічний” світи у кожному творі представлені своїми символами, або одним символом із протилежними значеннями.

У третьому підрозділі **„Зло в оніричних візіях персонажів Вал. Шевчука, С. Хвіна, В. Голдінга”** здійснено компаративне дослідження зла на рівні символіки й змісту сновидінь, марень, напівсвідомих станів. Основну увагу звернено на символіку снів героїв в аналізованих творах, оскільки сон найбільш виразно ілюструє зміст підсвідомого. Найбільш виразно мотив гріха і покаяння простежується у снах Якуба (головного персонажа роману „Zioty pelikan” С. Хвіна. Часто йому сниться дівчина, яку несвідомо випадково скривдив, сцени вбивства, ніж. Вал. Шевчук у сні Олізара „вмістив” мотив вічного повернення блудного сина. Сні дітей („Володар Мух”) відбивають їхні прагнення і бажання. Семантику оніричних візій в усіх трьох романах доповнюють описи марень і напівпритомних станів, у яких перебувають персонажі. Посилаємося на досягнення психокритики Г. Башляра і Ш. Моро, які відзначають динамічну природу образу. Термін „динамічний образ” найбільше підходить для характеристики образів сновидінь і марень.

У третьому розділі **„Морально-етична семантика зла в контексті сучасної філософсько-психологічної прози”** досліджено проблему зла з позиції сучасної етики та моралі.

У першому підрозділі **„Моральний декалог ХХ століття”** проаналізовано зміну парадигми моральних цінностей у різні епохи.

Однією з найдавніших етичних систем цінностей вважається старозавітній Декалог (Десять Заповідей Божих). На основі моральних цінностей, вміщених у Декалозі, даному Мойсеєві, легко виділити чотири групи заповідей. Першу складають заповіді „Не знай інших богів, крім мене” і „Не взивай марно імені Господа бога твого”. Отже, першою і головною цінністю є Абсолют, Бог-Творець, на образ і подобу якого створена людина. Ця група заповідей спрямовує буття людини до Вищого, Трансцендентного. Наголос робиться на цінності істинної віри, яка не зводиться до сліпого поклоніння.

До другої групи відносимо заповіді „Пам’ятай день святий святкувати” і „Шануй батька і матір”. Вона особливо вирізняє декалог з-поміж інших морально-звичаєвих правил. Людина має право на відпочинок не тільки через те, що має віддати честь Богові, але й через те, що має відпочити від праці. У пошані до Бога (Хто створив життя, зробив його можливим) і до батьків (тих, хто дав життя людині) виявляється шана до самого життя. Воно є однією з найбільших цінностей. Це підкреслено у третій групі заповідей: „Не вбивай”, „Не чужолож”.

Четверта група заповідей стосується „суспільного життя людини, яка є паном свого майна і в контактах з іншими людьми мусить керуватися правдою, а не лукавством, що підриває основу людських стосунків”. Звідси й заповіді, що забороняють красти, неправдиво свідчити на свого ближнього, осуджують перелюб, прагнення заволодіти чужим майном⁴.

⁴ Див. Powszechna encyklopedia filozofii. T. II. — Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinia, 2001. — S. 458.

Новий Завіт доповнив старозавітній декалог двома головними заповідями любові. Разом вони становлять ядро християнської етики любові, яка побудована на системі універсальних цінностей: на першому місці – любов до Бога і до ближнього; шана до Бога і батьків; людське життя; правдивість, вірність. Біблійний моральний декалог є основою більшості етичних систем.

Головною цінністю в етиці християнства є Бог. Людина прагнула досконалості Абсолюту. Тому в моральному декалозі на першому плані любов до Бога і ближнього, милосердя, пошана до батьків, людське життя, вірність.

З поширенням філософії гуманізму центральне місце віддано людській особистості. Головними цінностями стають вільний творчий розвиток особистості, універсалізація людської сутності, свобода думки, знання і віра, гармонія і краса. Домінантою Нового Часу є розумове начало в людині, його вдосконалення. Найвищим виявом духовності і сенсом життя вважалося розумове пізнання.

XIX століття стало періодом переоцінки християнських моральних цінностей, яка ще більше відділила етику від ідей християнства. Матеріальні цінності поступово завойовували пріоритет перед духовними. Особливо це помітно в т. зв. „ідеологічній етиці” фашизму, комунізму. Така етика переходить межі людини, прагнучи досягти вищого ідеалу, якого шукає „поза Богом” і любов’ю до ближнього, бо основною цінністю визнає владу. Але християнська морально-етична традиція не зникає. Вона стала поштовхом до виникнення на зламі кін. XIX – поч. XX ст. т. „незалежної етики”, що має загальноєвропейський характер. Особливо поширеною вона була в Австрії та Німеччині (Ф. Brentano, А. фон Мейнонг, Е. Гуссерль) та Польщі (К. Твардовський, В. Татаркевич, А. Свентоховський, Т. Котарбінський та ін). Християнська етика знайшла продовження у християнському екзистенціалізмі Е. Мунье та персоналізмі Г. Марселя, які порушували проблеми ставлення до Бога, очищення душі, стосунків людини зі світом зла.

Людство XX ст., роблячи все заради особистого щастя, „забуло” про щастя ближнього. Особливої ваги набувають матеріальні цінності, які часто є причиною непорозумінь, жорстокості. В пошуках ідеального суспільства людство зайшло так далеко, що власноруч створило тоталітарні режими антигуманного спрямування. Сучасний світ стоїть на межі цінностей і „анти-цінностей”, добра і зла.

Другий підрозділ „**Зло як морально-етична проблема у романах Вал. Шевчука, С. Хвіна, В. Голдінга**” відображає морально-етичну парадигму зла в аналізованих творах. Розглядаючи проблему морального вибору, Вал. Шевчук, С. Хвін та В. Голдінг беруть до уваги сучасний контекст, тобто пишуть про моральний занепад людства XX – поч. XXI ст., спираючись на філософію екзистенціалізму, персоналізм, біблійне розуміння моралі. Джерелом зла англійський та український письменники вважають саму людину – зло іманентно присутнє в кожному від народження і виявляє

себе тоді, коли для цього складаються найбільш сприятливі обставини. Роман „Zioty pelikan” С. Хвіна ілюструє прояви зла найбільш багатоаспектно. Йдеться не тільки про моральну деградацію особистості (як у В. Голдінга) аж до повної втрати нею людської подоби, стосунки між людьми (В. Голдінг, Вал. Шевчук), проблему ставлення до жебрацтва, а й про зло в сфері мистецтва.

Твори В. Голдінга і Вал. Шевчука сперті на категорію „колективного” або „суспільного зла”, що здатне поширюватися через колективне підсвідоме. В обох творах представлено алегоричні „імперії зла”. „Колективне” зло присутнє і в романі С. Хвіна, але воно мислиться як загальнолюдське, не має конкретного виконавця і проявляється як всесвітня трагедія.

Моральний вибір у творах українського та англійського письменників пов’язаний із волею людини та поняттям „здорового глузду”. Межі добра і зла визначає сама людина, це значною мірою залежить від її переконань. С. Хвін трактує проблему моралі й моральності з історичної позиції, вважаючи, що ці поняття походять від розуміння „персони” як міри здатності людини взаємодіяти з іншими людьми.

У третьому підрозділі **„Замкнений чужий простір як тло моральної деградації особистості в українському, польському й англійському філософсько-психологічному романі”** розглядається проблема моральної деградації в межах чужого замкненого простору. Обґрунтовується думка про те, що її причиною стає страх, відчуття невизначеності, що веде до неадекватного сприймання часу, обмеження особистісної волі.

Дослідження показало, що віртуальні просторові моделі у романах „Птахи з невидимого острова”, „Zioty pelikan” та „Володар Мух” мають спільні риси. В усіх названих творах простір є активним середовищем зла, здатним впливати на людину через зовнішні фактори: спека, насадження зла іншою особистістю: Джек („Володар Мух”), князь Білінський („Птахи з невидимого острова”).

Просторова модель роману „Zioty pelikan” відрізняється від створеної В. Голдінгом та Вал. Шевчуком. Простір сприймається героєм суб’єктивно – якщо для читача він формально залишається тим самим, то для Якуба (головного персонажа) після здійснення зла він стає „чужим”. Реальне перенесення у просторі, яке спостерігаємо у В. Голдінга та Вал. Шевчука, відсутнє. У романі С. Хвіна можна чітко простежити суб’єктивний перехід (тобто перехід на основі сприйняття простору самим героєм) у так званий „паралельний світ зла”, жебрацтва⁵, жорстокості та морального падіння.

Український та англійський письменники змодельовали своєрідні „дослідні майданчики” (Л. Тарнашинська), на яких „проводиться моральний експеримент”. Польський митець детально і послідовно простежив механізм відлучення особистості від власного простору. Означення „власний” і „чужий” простір ґрунтується на суб’єктивному сприйманні його персонажем.

⁵ „Паралельним” світ жебрацтва було названо у програмі „Спецпроект” телеканалу „Інтер”. Її автори довели, що в житті бездомних існують свої закони – „мораль виживання”, яка зовсім відрізняється від звичної для нас.

Часова парадигма усіх трьох романів складна, поєднує суб'єктивне та інтерсуб'єктивне сприйняття часу, а також ентропійний, есхатологічний час. Перебування у такому середовищі веде до конфлікту з ним, абсурдного обмеження волі, що стає причиною морального регресу.

У **Висновках** узагальнено результати дослідження парадигми зла в сучасному українському, польському й англійському романі.

Аналіз показав, що проблема зла має розгалужену онтологічну, психологічну й морально-етичну парадигми. Ця особливість визначила напрям дослідження, структуру роботи, теоретико-методологічну основу інтерпретації та основні домінанти позатекстового контексту, пояснює наявність у парадигмі зла, створеній на рівні літературного твору, онтологічного, психологічного й морально-етичного аспектів. Специфіка предмета й об'єкта дослідження вимагає застосування методу дослідження, який дозволив би здійснити „відкрити” інтерпретацію обраних у творів у їх єдності. Таким методом є порівняльна інтерпретація. Здійснена на основі зіставлення творів різнонаціональних літератур, вона є проявом змістової типології.

Встановлено, що філософським тлом романів „Птахи з невидимого острова”, „Zioty relikan” та „Володар Мух” є екзистенціалізм (і найчастіше – християнський) у „національному варіанті”. В. Голдінг екзистенційне трактування проблеми зла з поєднав із традиціями класичної англійської філософії Дж. Локка, оперуючи поняттям „здоровий глузд”, підкреслив безсилля раціонального перед підсвідомими темними силами, каталізатором дії яких є страх смерті. У романі Вал. Шевчука знайшла свій вияв екзистенційна філософія в її „українському варіанті”. Письменник опирається на кордоцентризм, „екзистенційно-межове мислення”, ліризм, міфологізм, бере до уваги прояви поведінки, характерні для особистостей *vita maxima* і *vita minima*, закладені в ментальності кожного українця. Що ж до роману С. Хвіна, то його філософською основою вважаємо зближене з християнським екзистенціалізмом філософсько-релігійне вчення персоналізм у його католицькому варіанті, чи не найбільше поширене Польщі – країні із сильними релігійними традиціями. У віртуальному світі кожного з аналізованих нами письменників існує Бог – видимий чи невидимий, а християнський екзистенціалізм проектується на світогляд автора-наратора.

Психологічне тло українського, польського й англійського романів знаходимо у психоаналітичних дослідженнях З. Фрейда, К. Г. Юнга, Е. Фромма, Е. Нойманна. Контекстом дослідження психологічної семантики зла послужили висновки, зроблені при аналізі різних психологічних теорій агресивності. Це дало можливість встановити ряд відмінностей між „дитячим” та „дорослим” злом: перше – неусвідомлене, „відкрите”, друге ж – рідко буває неусвідомленим. Доросла людина здатна зрозуміти внутрішній стан іншої людини, а тому може спрогнозувати, як її слово, жест, дія, вчинок буде сприйматися іншою людиною. „Дитяче” зло сприймається як природне, вроджене. В дорослому віці воно завжди має причину, залежну або незалежну від внутрішнього стану особистості. Зло, вчинене дитиною, має

вікову парадигму розвитку. „Доросле” зло „синтагматичне”, багатогранніше, порівняно з дитячим, хоч останнє через свою відкритість виявляє себе більш яскраво. Дорослому, на відміну від дитини, не байдужа стороння думка про себе, тому „доросле” зло часто набуває форми „прихованого”. Дітям не властивий егоцентризм і нарцисизм.

Психологічна семантика зла на зовнішньому рівні виявляється через аналіз механізмів моральної деградації особистості: авторитаризму, механістичного конформізму і деструктивності. У „Володарі Мух” представлено усі механізми дії зла як „втечі від свободи”. Особливого значення автор надає авторитаризму у його садистичному прояві та деструктивності. У „Птахах з невидимого острова”, де засобами алегорії зображено модель авторитарної держави, теж найбільш яскраво проявляється садизм. Психологічна модель дії зла „Ziotego pelikana” дещо відрізняється від моделей англійського й українського творів. Її домінантою є деструктивність.

Інтерпретація обраних романів на рівні символіки показала можливість виокремлення подвійних символічних моделей зла. Різниця полягає у їх психологічній основі. Перша модель інтерпретації символіки зла оперта на теорії архетипів колективного підсвідомого К. Г. Юнга, які становлять вершину символічної парадигми зла. Друга модель побудована на основі архетипної критики Н. Фрая і передбачає виділення апокаліптичної і демонічної символіки на рівні твору. Така модель будується на зіставленні ангельського і диявольського, небесного і пекельного.

Доповнюють психологічну семантику зла мотиви гріха, покаяння, надії, волі в оніричних візіях персонажів романів С. Хвіна, Вал. Шевчука та В. Голдінга. Найбільш складне сплетіння мотивів, пов’язаних із семантичним полем зла, знаходимо у польському романі. Кожна модель має змінну семантичну, національну, культурно-історичну й філософську парадигму.

Морально-етична семантика зла спирається на засади морального декалогу ХХ ст. В його основі – вікова морально-етична традиція, що бере свій початок від Десяти Заповідей Божих. Найбільшою цінністю визнаються біблійні Віра, Надія, Любов, людська особистість її гармонійний духовно-психічний розвиток на засадах моралі й принципів духовності. Сучасна аморальність пов’язана із виникненням антицінностей, домінуванням матеріального над духовним, невмінням побачити в собі зло, а добро – у ближньому.

Зло як морально-етична проблема у романах українського, польського й англійського письменників трактується неоднаково. В. Голдінг та Вал. Шевчук виходять із того, що зло іманентно властиве людині. С. Хвін визнає метафізичну присутність зла у світі як сили, що здатна в будь-який момент завладіти особистістю. Тоді зло, як вибір людини, трактується як моральне й асоціюється з гріхом. Розуміння моралі і моральності ґрунтується на засадах філософії здорового глузду (В. Голдінг), персоналізмі (С. Хвін), кордоцентризмі, „екзистенціально-межовому типі мислення” (Вал. Шевчук).

Тлом моральної деградації в усіх трьох творах є замкнений чужий простір, який активно впливає на особистість, що перебуває у його границях

координатах: обмежує волю, породжує відчуття загубленості, загрози життю. На цій основі виникає абсурдна ситуація, що посилюється суб'єктивним та інтерсуб'єктивним відчуттям часу, активізує ентропійний та циклічний час.

Філософсько-психологічна інтерпретація зла дозволила повною мірою окреслити його вияв на зовнішньому, внутрішньому й глибинному рівнях, що й складає основу парадигми зла у нашому дослідженні.

Порівняльне зіставлення трьох творів різнонаціональних літератур із подібною змістовою проблематикою містилося в рамках компаративної тематології, об'єктами дослідження якої були міфи, архетипи, образи й символи зла, і показало, що семантична, культурно-історична й світоглядна зміна парадигми зла не виключає романи „Zioty relikan”, „Птахи з невидимого острова” та „Володар Мух” із загальноєвропейського літературного процесу. Пізнання „типологічної істоти літературних явищ” (Д. Дюрішін), встановлення подібності літературного матеріалу ще раз підтвердило, що зв'язки, впливи, залежності, філіації, взаємовпливи є „вторинними справами в стосунку до матеріалу”, з якого ці літератури зроблені. Як зауважила Г. Янашек-Іванічкова, дослідження зв'язків, звичайно, має свій смисл, як дослідження ланок, що пов'язують між собою різноманітні цілості. Однак, жодна споруда не спирається на ланки, а на стовпи”⁶. Такими стовпами опертя була досліджувана нами спільна, подібна й відмінна семантика зла, порівняльна інтерпретація якої визначила вектори й причини змінності її парадигми.

ПРАЦІ, ОПУБЛІКОВАНІ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ліщинська Н. М. Психологія зла у романі „Володар Мух” Вільяма Голдінга // *Studia Methodologica*. – 2005. – Вип. 15. – С. 97-99.

2. Ліщинська Н. М. Притча, її жанрові різновиди і міжнародна термінологічна неадекватність // *Проблеми славістики*. Волинський державний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2005. – Число 1 – 4. – С. 95-102.

3. Ліщинська Н. М. Екзистенційні виміри зла в сучасній притчевій прозі: Валерій Шевчук – Стефан Хвін – Вільям Голдінг // *Наукові записки*. Серія: Літературознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. – Вип. 1 (19). – С. 138-149.

4. *Psychologiczne aspekty zla we wspolczesnej powiesci polskiej i ukraiskiej* (Stefan Chwin – Walerij Szewczuk) // *Literatura, kultura, jazyk w kontekstach i kontaktach ъwiatowych*. – Pod red. M. Czermickiej, K. Meller, P. Ficieskiego. – Poznac: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2007. – S. 303-308.

5. Ліщинська Н. М. Проза Вільяма Голдінга й Стефана Хвіна в контексті морального декалогу ХХ століття. Тези доповіді // *Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця*. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 березня 2007 р. – Т. II. – К., 2007. – С. 59-60.

6. Ліщинська Н. М. Зло як „втеча від свободи”: сучасний український і польський роман (Валерій Шевчук – Стефан Хвін) // *Україно-польські відносини: вчора і сьогодні*: Збірник праць Тернопільського міського

⁶ Halina Janaszek-Ivanikova. O wspolczesnej komparatystyce literackiej, Warszawa: PWN 1989, s. 197.

осередку Наукового товариства ім. Шевченка. – Тернопіль, 2006. – Т. 2. – С. 350-370.

7. Ліщинська Н. М. Зло як морально-етична проблема романах Вал. Шевчука, С. Хвіна, В. Голдінга // Мандрівець. – 2007. – № 2.

8. Ліщинська Н. М. Символічна модель зла у романі „Zioty pelikan” Стефана Хвіна // Сучасний погляд на літературу. Збірник наукових праць. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 103-121.

АНОТАЦІЯ

Ліщинська Н. М. Парадигма зла в сучасному українському, польському й англійському романі (Валерій Шевчук, Стефан Хвін, Вільям Голдінг). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2007.

У дисертації здійснено комплексне поліаспектне дослідження проблеми зла в рамках поетикально-змістової типології на прикладі романів „*Птахи з невидимого острова*” Валерія Шевчука, „*Zioty pelikan*” Стефана Хвіна та „*Lord of the Flies*” („Володар Мух”) Вільяма Голдінга, об’єктом якої є міфологічні образи, архетипи, символи зла, часопростір. Проблема зла інтерпретується крізь призму філософії екзистенціалізму, персоналізму, психоаналізу З. Фрейда, К. Г. Юнга, Е. Фромма, Е. Нойманна, з погляду сучасної етики та моралі. Звертається увага на проблеми волі, моральної деградації в межах чужого замкненого простору, простежуються психологічні механізми дії зла.

Ключові слова: „дитяче” та „доросле” зло, християнський екзистенціалізм, персоналізм, часопростір, архетип, символ, порівняльна інтерпретація, типологія, парадигма.

АННОТАЦИЯ

Лищинская Н. М. Парадигма зла в современном украинском, польском и английском романе (Валерий Шевчук, Стэфан Хвин, Уильям Голдинг). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2007.

В диссертации осуществлено комплексное исследование проблемы зла в рамках поэтикально-смысловой типологии на примере романов „*Птахи з невидимого острова*” Валерия Шевчука, „*Zioty pelikan*” Стэфана Хвина (который в украинском литературоведении исследован впервые) и „*Lord of the Flies*” („Повелитель Мух”) Уильяма Голдинга, объектом которой являются мифологические образы, архетипы, символы зла, хронотоп.

Романы украинского, польского и английского авторов сопоставлены на основе метода „сравнительной интерпретации” (Р. Вэллек), что дало возможность интерпретировать все три произведения как одно целое, принадлежащее единому семантическому полю – „зло в мировой литературе”.

Проблема зла интерпретируется с позиции философии экзистенциализма, персонализма, психоанализа З. Фрейда, К. Г. Юнга, Э. Фромма, Э. Нойманна, с точки зрения современной этики и морали, дифференцируются понятия „детское” и „взрослое” зло.

Философской основой анализированных романов является экзистенциализм (прежде всего христианский). Но каждый из их авторов обращается к своей национальной философской традиции: Вал. Шевчук опирается на характерный для украинской ментальности кордоцентризм, С. Хвин – на персонализм, У. Голдинг – на философию „здорового смысла” Дж. Локка. Отсюда и некоторые отличия в понимании зла: в украинском романе („*Птахи з невидимого острова*”) доминирует „коллективное зло”, способное сломать внутреннее „я” человека; в польском („*Zioty pelikan*”) зло представлено как метафизическая сила, неожиданно врывающаяся в человеческую жизнь; в английском („*Повелитель Мух*”) – как неосознанный выбор в экстремальной ситуации.

Зло как психологическая проблема выражено на „внешнем” и „внутреннем” уровнях. „Внешнее” зло видно в поведении персонажей, их взаимоотношениях. Оно выражено в действии механизмов „бегства от свободы” (Э. Фромм): авторитаризм, деструктивность, автоматический конформизм. „Внутреннее” зло связано с действием подсознательных структур. Оно материализуется в символах-архетипах, символике сновидений, галлюцинаций.

Морально-этическая семантика зла в украинском, польском и английском романах основана на христианской этике. Бог, любовь к ближнему, свободный выбор являются её основными ценностями.

Персонажи Вал. Шевчука, С. Хвина и У. Голдинга находятся в чужом закрытом пространстве, длительное пребывание в котором вызывает чувство страха, неопределённости, заброшенности. Это чувство блокирует возможность принимать рациональные решения, принуждает человека „заново пережить свое прошлое”, поскольку в экстремальной ситуации он начинает действовать, опираясь на свой предыдущий опыт. Поэтому в работе особое внимание уделено проблемам воли, закрытое чужое пространство рассматривается как фон моральной деградации.

Ключевые слова: „детское” и „взрослое” зло, христианский экзистенциализм, персонализм, хронотоп, архетип, символ, сравнительная интерпретация, типология, парадигма.

SUMMARY

Lishchynska N. M. Paradigm of Evil in modern Ukrainian, Polish and English novel. – Manuscript.

The thesis for the scholarly degree of Candidate of Philology in Speciality 10.01.05. – Comparative Literary Studies. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. – Ternopil, 2007.

The thesis expounds the complex analysis of typological correspondences in “evil” paradigms exemplified in the following novels: “Птахи з невидимого острова” by Valerij Shevchuk, “Zioty pelikan” by Stefan Khwin, “Lord of the Flies” by William Golding being an object of mythological images, archetypes, symbols of evil, “evil” *spacetime*. Evil problem interpreted within the philosophical focus that of existentialism, personalizm, psychoanalysis Z. Freud, K.-G. Jung, E. Fromm, E. Noimann from the viewpoint of modern ethics and morality. Attention is dropped on the will item; moral degradation within the limited alien space, psychological mechanisms of an evil in work are being traced.

Key words: „child's” evil and „adult’s” evil, existentialism, personalizm, spacetime, archetype, symbol, comparative interpretation, typology, paradigm.

Підписано до друку 25.05.2007 р. Формат 60x90/16
Папір друкарський. Друк RESO. Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 66

Видрук оригінал-макету:
редакційно-видавничий центр Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2. м. Тернопіль,
46027, Україна